

УДК 378.14.011

*ОКСАНА ЦЮНЯК, доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри початкової освіти, Прикарпатський
національний університет імені Василя Стефаника, Україна
ORCID 0000-0002-4573-1865
oksana.tsiuniak@pnu.edu.ua*

ФОРМУВАННЯ РЕФЛЕКСИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

*OXSANA TSIUNIAK, Doctor of Pedagogical Sciences,
Professor, Professor of the Chair of Pedagogy of Primary
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine*

FORMATION OF REFLEXIVE CULTURE FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

У статті здійснено аналіз наукових праць учених, котрі актуалізують проблему формування рефлексивної культури майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти, та нормативно-правової бази України. Зокрема, розкрито сутність понять "рефлексія", "культура", "рефлексивна культура", "формування рефлексивної культури майбутніх учителів початкових класів".

З'ясовано, що рефлексивна культура майбутніх учителів початкових класів – інтегральне багаторівневе динамічне особистісне утворення, структура якого включає такі складові, як: система ціннісних орієнтацій, моральних норм; уміння психологічно грамотно виходити з важких педагогічних ситуацій і будувати взаємини з колегами, батьками, дітьми; прагнення до самопізнання, самовдосконалення; усвідомлення необхідності пошуку особистого сенсу життя.

Вважаємо, що формування рефлексивної культури майбутніх учителів початкових класів відбувається у навчально-педагогічній діяльності, зокрема, це досвід власної діяльності; здатність до самопостереження; спрямованість на самопізнання власних можливостей і здібностей; усвідомлення себе як суб'єкта навчальної діяльності; наявність адекватної

самооцінки, усвідомлення ставлення інших, оцінки іншими її результатів; відповідність змісту діяльності студентів поставленим завданням, причин успіхів і невдач, помилок і труднощів у ході розв'язання навчально-педагогічних задач.

Ключові слова: рефлексія, культура, професійна рефлексія, здатність до рефлексії, рефлексивна культура, майбутні вчителі початкових класів, заклад вищої освіти.

Summary. The article analyzes the scientific works of scientists who actualize the problem of forming a reflective culture of future primary school teachers in institutions of higher education, and the regulatory and legal framework of Ukraine. In particular, the essence of the concepts "reflection", "culture", "reflective culture", "formation of the reflective culture of future primary school teachers" is revealed.

It was found that the reflective culture of future primary school teachers is an integral multi-level dynamic personal formation, the structure of which includes such components as: a system of value orientations, moral norms; the ability to psychologically competently get out of difficult pedagogical situations and build relationships with colleagues, parents, children; striving for self-knowledge, self-improvement; awareness of the need to find personal meaning in life.

We believe that the formation of reflective culture of future primary school teachers takes place in educational and pedagogical activity, in particular, it is the experience of one's own activity; the ability to self-observe; focus on self-discovery of one's own capabilities and abilities; self-awareness as a subject of educational activity; the presence of adequate self-esteem, awareness of the attitude of others, evaluation of its results by others; compliance of the content of students' activities with the assigned tasks, reasons for success and failure, mistakes and difficulties in the course of solving educational and pedagogical tasks.

Key words: reflection; culture; professional reflection; ability to reflect; reflective culture; future primary school teachers; institution of higher education.

Meta: з'ясувати сутність поняття "рефлексивна культура" у вимірі сучасного наукового знання та визначити її роль у професійному становленні майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Виклики сьогодення актуалізують проблему якісного оновлення системи освіти, професійної підготовки сучасного вчителя з рефлексивним мисленням, сформованою рефлексивною культурою, глибоким розумінням себе, пост-

ійним прагненням до професійного та особистісного самовдосконалення. Адже нова українська школа згідно з концепцією НУШ потребує успішного вмотивованого вчителя, який зможе стати "агентом змін" (*Нова українська школа...*, 2016).

Як показує досвід, сучасний педагог – це особистість, здатна аналізувати, коректувати й удосконалювати власну професійну діяльність, своєчасно і гнучко реагувати на зміни у професійній діяльності. Тому завданнями вищої освіти є не лише озброїти студентів певними знаннями і навичками, а й формування людини, котра вмє творчо мислити, приймати рішення, брати на себе відповідальність та адаптуватися до життєвих ситуацій, швидко змінювати соціальні ролі.

Беззаперечно, заклади вищої освіти повинні забезпечити розвиток інтелектуальної, творчої, ініціативної і життєуспішної особистості, котра зможе мислити по-новому, оригінально, ефективно й успішно діяти у складних і нестандартних ситуаціях та робити свій внесок у розвиток українського суспільства.

Варто зазначити, що важливими в освітньому просторі закладів вищої освіти постають питання збереження життя людей, їхня безпека та ментальне здоров'я, а також професійна підготовка конкурентоспроможного компетентного фахівця, лідера, котрий креативно і критично мислить, володіє навичками ефективної комунікації, постійно навчається, легко адаптується до змін і вимог соціального середовища, уміє долати різні випробування та стреси, ставиться позитивно до життя, продуктивно працює у команді, застосовує тайм-менеджмент, а також здатний до самоорганізації, саморефлексії, педагогічної творчості і партнерства тощо.

Рефлексивний педагог може реалізовувати різні стратегії викладання та бути уважним до почуттів і поведінки інших, що є важливим для організації безпечного середовища, комунікації педагога з дітьми, їхніми батьками, адміністрацією школи, про що наголошено в концепції Нової української школи. Вважаємо, що рефлексивна культура є важливою умовою

партнерської взаємодії усіх учасників освітнього процесу. Тому виникає необхідність з'ясувати сутність поняття "рефлексивна культура", що привертає увагу освітян, науковців, учителів-практиків та визначити її роль у професійному становленні майбутніх учителів початкових класів у закладах вищої освіти.

Аналіз досліджень і публікацій.

Теоретичними засадами розроблення експериментальної методики формування рефлексивної культури майбутніх учителів є дослідження професійно-педагогічної підготовки та формування особистості сучасного вчителя (В. Бондар, О. Глузман, В. Гриньова, О. Дубасенюк, І. Зязюн, Е. Карпова, Н. Кічук, Н. Кузьміна, І. Пальшкова, Л. Хомич та ін.); дослідження формування рефлексивної культури майбутнього вчителя (Г. Дегтяр, Г. Єрмакова, Г. Сухобська та ін.). Проблема формування рефлексивної культури в майбутніх учителів початкових класів залишається пріоритетною у педагогічній науці і практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світлі зазначеної проблеми актуальний вислів Сократа "Пізнай самого себе і ти пізнаєш весь світ" (*Пазенюк, 2008*). Філософ розглядав самопізнання людиною себе як складний процес, спрямований на пошук власних цілей у житті та, власне, себе в житті. Шлях до цього пізнання починається з аналізу своєї поведінки і вчинків та спостереження за собою. Тільки пізнавши себе, ми можемо пізнати світ та інших, допомогти іншим пізнати цей світ, що безпосередньо стосується педагога та його професії. Лише пізнавши себе і свою діяльність, учитель може пізнати своїх учнів, світ, навчити їх і повести у світ знань та науки.

Досліджуючи професійну діяльність педагога, Ф. Ніцше зазначав, що вчитель повинен володіти вміннями здійснювати самопізнання та на його основі прагнути до саморозвитку.

Рефлексія (як психологічне явище) є важливим чинником професіоналізму, компетентності, професійної зрілості. У педагогічній науці по-

няття "рефлексія" плуначиться як роздуми про себе, самоспостереження, бажання усвідомити та зрозуміти свої почуття та вчинки (*Гончаренко, 2011, 247–248*). Важливого значення рефлексії педагога надавав Й. Песталоцці, котрий пояснює її як уміння аналізувати власну професійно-педагогічну діяльність, здатність педагога до пізнання учня, його потреб і можливостей, що сприяє вдосконаленню педагогічної діяльності та професіоналізму вчителя.

Питання рефлексії, самопізнання педагога порушуються і в педагогічних працях В. Сухомлинського, який значну увагу приділяв освіченості вчителя, яку треба системно поновлювати. Важливу роль педагог відводить самій постаті вчителя, його особистості, котрий завжди повинен бути зразком для учнів, а запорукою цього є вміння здійснювати рефлексію, самопізнання і вдосконалюватись на їх основі (*Сухомлинська, 2012*).

За переконаннями Т. Поніманської, важлива умова становлення і розвитку професійної компетентності педагога - здатність педагога до рефлексії. Це особливо важливо усвідомити, коли він стає суб'єктом свого професійного самостворення, уміє оцінювати власні дії, свої особистісні властивості, себе як педагога, набуває особливої уваги (*Поніманська, 2006, с. 150*).

Наукові розвідки дозволяють стверджувати, що професійна рефлексія як галузь самопізнання виникає вже на перших етапах професійного становлення: у процесі навчання у ЗВО й реалізації професійних функцій. Важливо зазначити, що професійна рефлексія тісно пов'язана із загальною рефлексивною здатністю, зокрема, зі здатністю суб'єкта до усвідомлення власного життєвого досвіду, себе (своїх почуттів, думок, дій) у різних життєвих ситуаціях.

Вважаємо необхідним проаналізувати освітню нормативно-правову базу України. Так, у Законі України "Про освіту" зазначається, що вчитель повинен системного підвищувати власний професійний рівень, педагогічну майстерність і професійну культуру, що повинно здійснювати-

ся на засадах аналізу, самопізнання та здатності до рефлексії (*Закон України "Про освіту", 2017*).

У Законі України "Про повну загальну середню освіту" ідеться, що вчитель – це особа з високими культурними та моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність і якість своєї роботи, фізичний і психічний стан здоров'я котрої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах середньої освіти" (*Закон України "Про повну загальну середню освіту", 2020*).

У Концепції нової української школи зазначено наступне: учитель повинен не просто провести урок - 45 хвилин, а реалізувати його разом з учнями. Зрозуміло, що він має вміння дібрати доступні методи, новітні технології навчання здобувачів освіти тощо. Це вимагає вивчення педагогом власної професійної діяльності та діяльності учнів на уроці, усвідомлення потреб, чіткого розуміння психологічних особливостей учнів, з якими працює вчитель, що і слугує основою рефлексії (*Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи, 2016, с. 15*).

У сьогоденні все більшої актуальності набуває теза "Від людини освіченої - до людини культури". Людина культури - це духовно багата особистість, яка володіє творчими здібностями, віддана своїй справі, захоплена нею; творча особистість, яка постійно розмірковує, мислить альтернативно, наділена розвинутим прагненням до творення. Нині освіта є частиною культури, яка, з одного боку, живиться нею, а з іншого - впливає на її збереження і розвиток через людину, котра здобуває освіту і, таким чином, опановує культуру. Відтак необхідною умовою цього є не лише інтеграція освіти в культуру, а й, навпаки, культури в освіту. Культуру не можна зберегти інакше, як через людину (*Цюняк, 2022, с. 48–52*).

Загальновідомо, питання культури постають центральними у станов-

ленні особистості професіонала. Одне з найповніших визначень культури звучить так: культура - це специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, що представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, у системі норм і духовних цінностях, ставленні людини до природи, оточуючих та самої себе. Одним з видів загальної культури є рефлексивна культура, яка відображає спосіб самоорганізації та саморозвитку людини, її життєдіяльності. Цей процес не буде повним, якщо не враховувати рефлексію.

С. Немченко та О. Голік вважають, що рефлексивна культура виступає акмеологічною константою професіоналізму людини, проявляючись як готовність до усвідомлення та здатність до переосмислення і творчого перетворення свого особистісного і професійного досвіду, пластично і конструктивно інтегрувати отримані інновації у систему діяльності, на основі чого досягають високої і стабільної результативності, вважають себе здатними до активного акме-орієнтованого саморозвитку (*Немченко, Голік, 2018*).

Важливо відзначити і те, що рефлексивна культура спрямована на розвиток можливостей і способів професійно-творчої самореалізації. Це допомагає по-новому осмислити і подолати проблемні ситуації, знаходити нові цінності, вирішувати внутрішньо особистісні конфлікти, пов'язані з необхідністю в нових умовах змінювати стереотипи особистого досвіду і власні погляди.

Як показує досвід, у навчальній діяльності здобувачі вищої освіти звертаються до рефлексивного аналізу труднощів та одночасно способів їх розв'язання. У процесі професійної підготовки в закладах вищої освіти доцільно формувати усвідомлення майбутніми вчителями сутності рефлексивної культури та її значущості у професійно-педагогічній діяльності; спонукати їх до позитивного ставлення та мотиваційних настанов на успішне навчання у ЗВО; формувати стійку мотивацію на здобуття професійних знань і вмінь, інтєресу до обраної спеціальності.

Важливим є формування основ

співробітництва в навчальній діяльності студентів, установлення доброзичливих стосунків між викладачами і здобувачами вищої освіти. Для цього варто використовувати проблемні ситуації, проблемно-варіативні і творчі завдання для самостійної роботи; елементи групової дискусії та мозкового штурму, круглі столи, педагогічні майстерні із запрошенням учителів-методистів із застосуванням відеоматеріалів і фотодокументів, що забезпечать їх ознайомлення та початкове включення в ситуації рефлексії інноваційного педагогічного досвіду, спільну розробку проєктів тощо.

На наше переконання, рефлексивна культура майбутніх учителів початкових класів – інтегральне багаторівневе динамічне особистісне утворення, структура якого включає такі складові, як: система ціннісних орієнтацій, моральних норм; знання, уміння і навички, що реалізуються через спеціальні дії, спрямовані на виявлення, оцінку та узагальнення найбільш важливих особливостей освітнього процесу з метою досягнення якісних змін в освітньому процесі; уміння психологічно грамотно виходити з важких педагогічних ситуацій і будувати взаємини з колегами, батьками, дітьми; прагнення до самопізнання, самовдосконалення; усвідомлення необхідності пошуку особистого сенсу життя. Рефлексивна культура вчителя має ґрунтуватися на концепції єдності діяльності та процесів усвідомлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз наукової думки щодо досліджуваної проблеми засвідчив, що обрана тема є актуальною та доцільною для дослідження. Вважаємо, що формування рефлексивної культури майбутніх учителів початкових класів відбувається у навчально-педагогічній діяльності, зокрема, це досвід власної діяльності; здатність до самоспостереження; спрямованість на самопізнання власних можливостей і здібностей; усвідомлення себе як суб'єкта навчальної діяльності; наявність адекватної самооцінки, усвідомлення ставлення інших, оцінки іншими її результатів; відповідність змісту діяльності студентів поставле-

ним завданням, причин успіхів і невдач, помилок і труднощів у ході розв'язання навчально-педагогічних задач. Рефлексивна культура майбутніх учителів початкових класів є важливою умовою партнерської взаємодії усіх учасників освітнього процесу.

Проведений теоретичний аналіз не висчерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективи подальших розвідок убачаємо у вдосконаленні практики закладів вищої освіти щодо формування рефлексивної культури у студентів-першокурсників у процесі навчальної діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Гончаренко, С. У. (2011). Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне: Волин. Обереги, 247?248. URL: <http://voloberegi.rv.ua/page/catalogdetails/index.php?ncatalog=1929/>

Закон України "Про освіту". (2017). URL <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/>

Закон України "Про повну загальну середню освіту". (2020). URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.

Немченко, С. Г., Голік, О. Б. (2018). Рефлексивна культура. Riga: LAP Lambert Academic Publishing, 200 с.

Нова українська школа: концеп-

туальні засади реформування середньої школи. (2016). 40 с. URL: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch_2016/konceptziya.html.

Пазенок, В. С. (2008). Філософія. Київ: Академвидав. 280 с. URL: <https://academia-pc.com.ua/product/131>.

Поніманська, Т. І. (2006). Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку. Рівне: РДГУ. 364 с.

Сухомлинська, О. В., Савченко, О. Я., Курило, В. С., Бех, І. Д. (2012). В. О. Сухомлинський у роздумах сучасних українських педагогів. Луганськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка. 504 с. URL: https://filologukr.ucoz.ru/_ld/1/105_UKR_Suxomlinska.pdf/

Цюняк, О. П. (2022). Формування емоційної культури вчителів початкових класів у період війни. *Імідж сучасного педагога*, 3 (204), 48–52.

REFERENCES

Honcharenko, S. U. (2011). Ukrainykyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk. Rivne: Volyn. Oberehy, 247–248. URL: <http://voloberegi.rv.ua/page/catalogdetails/index.php?ncatalog=1929/>

Zakon Ukrainy "Pro osvitu". (2017). URL <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/>

Zakon Ukrainy "Pro povnu zahalnu seredniu osvitu". (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text/>

Nemchenko, S. H., Holik, O. B. (2018). Refleksyvna kultura. Riga: LAP Lambert Academic Publishing, 200 s.

Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly. (2016). 40 s. URL: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch_2016/konceptziya.html.

Pazenok, V. S. (2008). Filosofia. Kyiv: Akademydav. 280 s. URL: <https://academia-pc.com.ua/product/131>

Ponimanska, T. I. (2006). Teoretyko-metodychni zasady humanistychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku. Rivne: RDHU. 364 s.

Sukhomlynska, O. V., Savchenko, O. Ia., Kurylo, V. S., Bekh, I. D. (2012). V. O. Sukhomlynskyi u rozdumakh suchasnykh ukrainskykh pedahohiv. Luhansk: LNU imeni Tarasa Shevchenka. 504 s. URL: https://filologukr.ucoz.ru/_ld/1/105_UKR_Suxomlinska.pdf/

Tsiuniak, O. P. (2022). Formuvannia emotsiinoi kultury vchyteliv pochatkovykh klasiv u period viiny. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 3 (204), 48–52.

Стаття надійшла 12.10.2023 року